

Protektorátní Praha jako německé město

HOŘEJŠ, Miloš. *Protektorátní Praha jako německé město. Nacistický urbanismus a Plánovací komise pro hlavní město Prahu*. Praha : Mladá fronta – Národní technické muzeum, 2013. 320 s. ISBN 978-80-204-2773-1.

Historik Miloš Hořejš vydal knihu o tom, jak se za 2. světové války plánovala přestavba Prahy. Text je rozdělen na pět částí. Předchází je úvod, popisující politickou situaci, fungování protektorátního magistrátu a vznik Plánovací komise pro hlavní město Prahu a okolí – instituce, která měla za spojené účasti říšskoněmeckých, domácích německých a domácích českých odborníků připravit a dozorovat architektonický přerod metropole na jedno z prominentních říšských měst.

První část charakterizuje architekturu a urbanismus v nacistickém Německu s dvěma základními formálními východisky – klasicismem pro veřejné stavby a tzv. stylem domoviny pro stavby obytné. Vysvětlena jsou administrativní opatření pro výstavbu na obsazených územích s příslušnými ideologickými pokyny. Druhá část se zabývá válečným budováním mimo Prahu. Konstatuje, že „*regionalistické tendence*“ – tedy Heimatstilu podobné formy – se u nás objevovaly od konce 19. století, a jmenuje řadu pozoruhodných staveb z první poloviny 40. let, navržených říšskoněmeckými architekty. Třetí část se zaměřuje na Plánovací komisi. Za sebou defilují medailony klíčových představitelů, v čele s prvním předsedou Reinholdem Niemeyerem a nejvýraznějším zástupcem české strany Aloisem Mikušovicem. Čtvrtá část je nazvána Další aktéři plánování v Protektorátu Čechy a Morava. Zde se rozebírá podíl Úřadu říšského protektora na územním plánování, dále podíl regionální správy (tzv. oberlandrátů), Pozemkového úřadu, jakož i osobní nasazení Reinharda Heydricha, architekta Alberta Speera a náměstka pražského primátora, historika sudetoněmeckého původu Josefa Pfitznera. Podrobně je rozebrána situace na Německé vysoké škole technické v Praze, rovněž s přidáním a graficky odlišenými medailony důležitých architektů-pedagogů. V páté, nejdelší části se probírají postavené i nepostavené pražské stavby z období Protektorátu, nejprve ty, které nesouvisely s Komisí (bytovky nebo průmyslové stavby anebo stavby dokončované ještě podle předválečných projektů). Následují plány a realizace s Komisí spojené, podle jednotlivých typových kategorií: obytné kolonie, parky, sportoviště a domy mládeže, monumentální novostavby v centru (Staroměstská radnice, koncertní dům na místě Obecního domu, přeložené Hlavní nádraží), vodohospodářské a dopravní stavby (dálnice s mosty přes Vltavu, metro) a konečně plány pro Kladno, které spadalo do kompetence Komise.

Kniha je založena na poctivém archivním výzkumu, odkazuje k velkému množství publikovaných pramenů

ných textů i sekundární literatury a je vybavena velkorysým obrazovým doprovodem ve zdařilé grafické úpravě, především reprodukcemi dobových fotografií a výkresů ze Spisovny Útvaru rozvoje hlavního města Prahy a Národního archivu.

Tolik fakta. Přínos knihy pro poznání architektury v českých zemích je nesporný. Pokud by měl být vystižen přesněji, bude vhodné všimnout si nejdříve materiálu a následně jeho podání. Co se týče prvního, kniha představuje takové množství neznámých projektů a dřívě opomíjených realizací, že jen pouhý výčet s obrázky by byl záslužný. Nejde přitom jen o výkony lokálních autorů, ale též o hvězdy německojazyčné meziválečné a válečné architektonické scény, jako byli Otto Rudolf Salvisberg, Paul Schmitthenner nebo Paul Bonatz. V ohnisku zájmu sice stojí Praha, avšak výběrově a nikoli neorganicky se upozorňuje na další lokality, které má autor zmapované (Kladno, Jihlava). Miloš Hořejš je vyškolen v obecných a hospodářských dějinách, nikoli dějinách architektury; slohovým otázkám, u architektury první poloviny 20. století a jmenovitě u tzv. nacistické architektury dosti komplikovaným, věnuje malý, ale dostačující rozsah. Nicneřikající výpovědi, jako že „*vůdčí myšlenkou československé architektury koncem třicátých let byl stále funkcionalismus kladoucí důraz na funkci, tedy účel staveb*“ (s. 48), jsou v textu ojedinělé, postradatelné a lze je přičíst absenci poučení, kterého se teprve v posledních letech horko těžko dobírají i specialisté.¹ Výklad je postaven spíše na rekonstrukci událostí, ať už jde o výměnu názorů při projednávání jednotlivých plánů nebo popis aktivit směřujících k jejich realizaci. Zvláštní ocenění zasluhují podkapitoly s profily zapojených osobností, jež byly významně spjaty s českým prostředím, ale zůstaly mimo zájem dosavadního domácího dějepisného architekturního (například architekt Rudolf Hildebrand nebo ruský inženýr Grigorij Krivošejin).

Za pozornost stojí věcný styl výkladu, oprostěný téměř od jakýchkoli estetických nebo etických přívlastků. Téma „architektury totalitních režimů“ přitom různé badatele vyloženo svádí k interpretaci skrze vlastní politický světónázor, tím spíše téma „architektury okupační moci“. Miloš Hořejš nepitvá svědomí svých hrdinů; v jeho podání se němečtí a čeští plánovači dohadují o nejlepší řešení zadaných úkolů, většina vystupuje konstruktivně, jen někteří obstruují. Teprve v závěru autor suše konstatuje, že „*němečtí architekti nebyli po skončení druhé světové války za svůj podíl na plánování „německého Východu“ výrazně perzekvováni, naopak zaznamenali často velmi úspěšnou kariéru ve svých oborech. Přičemž možnost, že by nebyli seznámeni s osudem místního obyvatelstva, za často určeného v lepším případě k vystěhování, je téměř vyloučena*“. Český čtenář knih o architektuře není zvyklý na pozici kolonizovaného, jehož autor nezáživně informuje o přetváření „jeho“ země ku obrazu cizích pánů, kteří měli nahradit čtenářovy rodiče a prarodiče.

Miloš Hořejš nám tak bezděky uštěďuje lekci z postkoloniálních studií. Problematika, jež ze zdánlivého pohodlí české kotliny působí exoticky a přepjatě politicky korektně, najednou mezi Děčínem a Břeclaví rezonuje s nepříjemnou naléhavostí. Připomíná se nám, že jsme tu ani nemuseli být a že svůj vztah k domovu si nebudujeme na základě „národních dějin“ nebo jiných mýtů, nýbrž každý od narození podle své jedinečné životní zkušenosti.

Tím se dostáváme k záležitostem památkové péče: co s nacistickým kulturním dědictvím? Není „naše“ (české, demokratické...) – ale stejně tak se ateista neztotožňuje s kostely a antikomunista třeba s horským hotelem Ještěd. Autor knihy se ochrany památek dotýká při prezentování diskuse o severojižním dopravním průlomem Prahou anebo v pasážích o dostavbě Staroměstské radnice či náhradě Obecního domu za novostavbu pro koncerty. Z určitého pohledu je štěstím, že většina válečných plánů realizována nebyla: třeba navržené monumentální veřejné stavby umělecky za mnoho nestály, dnes bychom z nich byli bezradní a litovali bychom vynucených demolice. Na druhou stranu, dopravní stavby nebo obytné kolonie měly své nesporné kvality výtvarné i sociální a asi bychom si jich dnes považovali, zvláště ve srovnání s tím, co přišlo potom. Zcela aktuálně se však musíme ptát, jak se postavit k nepříliš velkému množství realizovaných objektů. Zatím toho moc k chlubení není. V dobrém stavu je bývalý Hitlerjugendheim v Jihlavě, díky zájmu

■ Poznámky

1 Srov. KRAUSKOPF, Kai; LIPPERT, Hans-Georg; ZASCHKE, Kerstin (ed.). *Neue Tradition: Konzepte einer antiodernen Moderne in Deutschland von 1920 bis 1960*. Dresden : Thelem, 2009. 360 s. ISBN 978-3-939888-70-3.

vedení policejní školy, která zde sídlí. Hitlerjugendheim v Kolíně byl ovšem nedávno zbořen a všelijak znešvažené jsou také domy v obytných koloniích, jejichž jednotná úprava patřila k zásadním výtvarným činitelům. Zřejmě nejvýznamnější ztrátu z objektů zmíněných v knize představuje zaměstnanecká kolonie sklárny Weinmann-Werke u Bíliny z roku 1926, navržená Ottou Salvisbergem a demolovaná postupně od 80. let do roku 2011 kvůli železniční trati a rychlostní silnici.² Budiž zdůrazněno, že za zničení této mezinárodně významné lokality nemohou, jak už to bývá, závažné politické konotace, nýbrž pouhá lhostejnost.

Výborná kniha *Protektorátní Praha jako německé město* může povzbudit další výzkum německé architektury v českých zemích, a tím přispět též k posílení pozitivního vztahu veřejnosti k tomuto dědictví. Stejně tak lze knihu vnímat jako inspirativní pro výzkum socialistického a kapitalistického plánování a pro případnou konfrontaci jejich cílů, metod a výsledků s těmi nacistickými. Pravděpodobně se dočkáme překvapivých i poněkud nepřijemných zjištění.

Martin HORÁČEK

■ Poznámky

2 <http://teplice-teplitz.net/stavby/karta/nazev/26-kolonie-weinmann-werken-ve-svetci-chuderich> [cit. 2014-03-07].

Fascinující Svět měst

HRŮZA, Jiří. *Svět měst*. Praha : Academia, 2014. 716 s. ISBN 978-80-200-1808-3.

V historických a uměnovědných disciplínách existuje asi jen málo ošemetnějších úkolů, než je uspořádání souhrnné syntetické monografie. Potřeba zhustit i staletí trvající dějinné příběhy do jasně vymezeného rozsahu totiž autora staví před obtížná dilemata – je snadné ve snaze o hutnost sklouznout k banalitám nebo zkrusit podávaný obraz špatně zvolenými akcenty. A je naopak těžké pozvednout výklad nad výčet mnoha jednotlivostí a propůjčit mu plasticitu a výstižnou linku. Zároveň je ale málo úkolů odpovědnějších: jsou to právě velké přehledy a syntézy, které vytvářejí východiska širšího chápání dané materie na léta dopředu. Předpokladem úspěchu proto bývá, když se takového úkolu zhostí osobnost, která může při psaní využívat nejen svou odbornou erudici, ale i nahromaděnou životní zkušenost a z ní vyplývající nadhled. Právě takovým případem je v mnoha ohledech pozoruhodná kniha *Svět měst* architekta a urbanisty Jiřího Hružy (1925–2012). Práce, která vyšla bohužel až dva roky po smrti autora, totiž není jen monumentálním urbanisticko-historickým přehledem, ale také závěrečným životního díla, k němuž se v pracích Jiřího Hružy dlouho připravovala půda.

Není asi třeba připomínat, že Jiří Hruža byl osobností mimořádnou a že v sobě spojoval erudovaného teoretika, autora mnoha publikací, se zkušeným praktikem, mimo jiné spoluautorem někdejšího územního plánu Prahy. Byl také – vlastně především – osobností, která překračovala úzce vymezené pole urbanisty směrem k dějinám architektury i památkové péče, pro niž měla jeho práce velký význam.¹ Historicky orientovaný čtenář ocení zejména Hružovu odvahu a talent uchopovat témata v širokém celku, aniž by ale propadal megalomanským ambicím. Svědčí o tom už jeho raná Česká města nebo dosud nepřekonané Město Praha, bez kterého se vážný zájemce o historii a vývoj hlavního města nemůže obejít.² Obě tyto práce navíc nesou další typický znak Hružových stěžejních děl – důraz na jasnost výkladu, názornost ilustrací a srozumitelnost. Hružovy velké monografie zůstávají dostatečně erudované pro čtenáře odborníka a přitom dostatečně přístupné čtenáři laikovi.

Monumentální *Svět měst* tuto tradici završil. Je to kniha s ambicí, jež se na první pohled zdá absurdní – zachytit vývoj měst (což vlastně znamená lidské civilizace jako takové!) od počátku věků do dneška, a to nikoliv jen z hlediska Evropy, ale celého světa. Pojetí výkladu je nicméně zvoleno tak, že příběh vývoje lidských osídlení i přes nezbytnou zkratkovitost před čtenářem skutečně plasticity a v mnoha vrstvách vystává. Kniha je v základu členěna chronologicky a dělena do oddílů podle jednotlivých dějinných etap. Oddíly jsou pak rozděleny geograficky, přičemž nejsou opominuty ani mimoevropské kultury. Tyto pasáže, interpretující archeologicky objevené prázdky měst na Blízkém východě i sofistikované urbanistické koncepce starověké Indie a Číny, mohou pro čtenáře – Evropana patřit dokonce k vůbec nejpoutavějším.

Podstatný je ale zejména charakter výkladu. Každou část provází velmi stručný, často jen pár odstavců dlouhý přehled hlavních dobových témat a tendencí, občas doplněný citací z dobových knih a pramenů. Ten pak doplňují konkrétní příklady, jakési sondy v podobě krátkých charakteristik vybraných měst, doprovázené kongeniálními kresbami městských půdorysů nebo vedut od Karla Marholda. Nutno říci, že tyto sondy jsou velmi hutné. Hruža dokáže na krátkém prostoru vyhmátnout ty nejdůležitější a nejzajímavější rysy jednotlivých měst a lapidárně názorné kresby – kromě modrého zvýraznění vodní hladiny černobílé – pak tuto soustředěnost ještě podtrhují, protože v knize se jinak nenacházejí žádné dobové reprodukce nebo fotografie, které by čtenářovu pozornost rozptylovaly. Podobně koncentrované je i zaměření výkladu. Kniha se nepokouší o teoretický sociologicko-historický výklad měst jako legendární monografie Lewise Mamforda,³ nesnaží se o filozofickou interpretaci jejich podoby jako populární a přitom pronikavý Genius Loci Christiana Norberga-Schulze.⁴ Je spíše mozaikou, jejíž síla

spočívá v pečlivém skládání jednotlivých střípků do celku patrného až po delším čtení.

V tom může pro řadu čtenářů spočívat úskalí. Mozaiková struktura knihy svádí spíše k nezávaznému listování a „vyzobávání“ zajímavých příkladů – potom ale hrozí, že se její výklad rozsype do zdánlivě nesouvisících jednotlivostí. Vhodnější je proto paradoxně kontinuální čtení, s vědomím, že vložená pozornost se bude čtenáři vracet až po mnoha stránkách. Teprve takto ale vyniknou hlavní vrstvy výkladu a samotná Hružova metoda, jeho chápání města. Určitá výtky by totiž mohla mířit na skutečnost, že Hružovo pojetí tématu je zúžené. Nepředkládá žádnou svoji teorii města, svoji vizi jejich vývoje, dokonce ani z jednotlivých předestřených etap žádnou nevyzdvihuje vůči ostatním. Nesnaží se zdánlivě ani o hlubší analýzu města

■ Poznámky

1 Vzpomínku Jiřímu Hružovi ostatně věnovaly i Zprávy památkové péče (KIBIC, Karel. Za architektem a urbanistou Jiřím Hružou. *Zprávy památkové péče*. 2012, roč. 72, č. 6, s. 458–459. ISSN 1210-5538) nebo Věstník Klubu Za starou Prahu (NOVÁK, Jaroslav C. Za Velkým Hružou. Osobní ohlédnutí. *Za starou Prahu. Věstník Klubu Za starou Prahu*. 2012, roč. 42 (13), č. 2, s. 44. ISSN 1213-4228).

2 HRŮZA, Jiří. *Město Praha*. Praha : Odeon, 1989. Bez ISBN. Tato kniha je čtvrt století od vydání vážným kandidátem na reedici s doplněným rejstříkem a dodatkem o vývoji po roce 1989.

3 MAMFORD, Lewis. *The City in History: Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects*. New York : Harcourt, Brace & World, Inc. ISBN 0-15-618035-9.

4 Poprvé vyšlo anglicky v roce 1980, česky naposledy: NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius Loci*. Praha : Dokořán, 2010 (2. vydání). ISBN 978-80-7363-303-5.